

Gaspýralý Ýsmail Bey: Dilde Birlik ve Türklük Þuru

Gaspýralý Ýsmail Bey: Dilde Birlik ve Türklük Þuru Yazan: Necip HABLEMÝTOĐLU 19. Yüzyýlýn sonlarýna dođru Türk D. medeni Avrupa ülkeleri ile kýyaslandýđýnda, hemen her alanda oldukça geri durumdaydı. Bu geriliđin nedenleri ve çözümleri üzerinde duran Türk aydýnlarý, “ceditçi” yani yenilikçi, aydýnlanmacý bir platformda yer almýlardý. Karþýlarında ise, mevcut durumu muhafazadan, yani statükonun devamýndan yana çýkarý olan “kadimci”ler bulunmaktaydı. Türk Dünyasý’nýn tek hür ve göreceli müstakil devleti olan Osmanlý Ýmparatorluđu’nda, sözkonusu geriliđin giderilmesi için gelipmiþ medeni ülkelerle aradaki farkýn kapatýlmasý için fikir üreten Namýk Kemal, Ziya Paþa, Mithat Paþa, Ziya Gökalp, Mehmed Emin (Yurdakul), Ömer Seyfettin, Halide Edip (Adývar) gibi aydýnlar, tepkilatly olmayan bir hareketin önde gelen isimleri arasýndaydı. Yaklaþýk 30 milyonluk bir Türk azýnlýda sahip olan Çarlyk Rusyasý’nda ise, Gaspýralý Ýsmail Bey, Abdül-Nasýrî, Pihâbeddin Mercâni, Musa Carullah Bigi, Fatih Kerimi, Hasan Bey Zerdabî, Mirza Feth-Ali Ahundzâde, Dr. Hüseyinzâde Bey, Ahmet Aga(yev), Ali Merdan Topçubabý, Mirza Elekber Sâbir gibi aydýnlar, mevcut geriliđin tahliili, sebep ve neticeleri üzerine çalyþmalar yaparak, mücadele vermilerdi. Gaspýralý Ýsmail Beyi, dönemin diđer Türk reformcularýndan ayýran özelliđi meselenin çözümlerine iliþkin tekliflerini sistematik bir programa dayandırmasydy: Gaspýralý, özetle, milli okullarýn geliþtirilmesini, eđitimde reform yapýlmasýný; milli eđitim kurumlarýnýn ve fakir öđrencilerin, aþlarýn, felâketzedelerin maddeten desteklenmesi ve istikamette içtimai tesanüdü sađlamak için ‘cemiyet-i hayriye’ler kurulmasýný; bütün Türklere ortak dilde hitâb eden milli basýnýn faaliyete geçmesini; din tesiri altýndaki hayat tarzýnýn modernleþtirilmesini; Türk kadýnýnýn hususi ve kamusal sađlam tam bir hürriyete ve erkeklerle tam bir müsavata kavuþturulmasýný; cinsiyet ayrýmý yapýlmaksýzýn milli nitelikli bir aydýnlar zümresi yetiþtirilmesini talep ediyordu. Bu programýn asýl maksadý, önce Çarlyk Rusyasý’nda yapayan Türk topluluklarýna, sonra bütün Türk Dünyasý’ndaki Türk topluluklarýna milli hüviyet kazandıyrken, Türklük þuurunu da aþýlamaktý. Bir baþka ifadeyle hüviyetinden habersiz, kendini dini hüviyetle “ümme” olarak niteleyen ve ayrıca Rusya’da “inorodetsi” statüsünde yeralan Türklerin, millet olma merhalesine ulaþmalarýný sađlamaktý. Zira, medeni ülkelerin içinde millet merhalesine ulaþamamyþ bir tek ülke mevcut deđilken, geri ve sömürge konumundaki ülkelerin bir tekinde bile millet merhalesine ulaþýlamadýđý apaçýk bir hakikattý. Millet merhalesine ulaþýlmadan, milliyet þuuruna sahip olunmadan, mevcut gerilikten ve çok taraflý esaretten kurtulmak mümkün deđildi. Gaspýralý Ýsmail Bey, bu amacy þu veciz ifadeyle sloganlaþtýrmýþtı: “Dilde, Fikirde, Ýþde Birlik!” 1. DÝLDE BÝRLÝK VE TÜRLÜK ÞUURUNA KARÞI GELENLER Osmanlý Ýmparatorluđu’nda suni Osmanlý milliyetçiliđi ya da ümmetçilik geçerliliđini korurken, Çarlyk Rusyasý’nda da mahalliyetçilerden ve hatta ađýzlardan ayrý bir edebi dil, Türk boylarýnýn her birinden de ayrý bir millet yaratma çabalarý, Rus devletinin politikalarýnýn icabý idi. Bu dönemde, Bulgar kökenli Ýdil-Ural Türkleri, Kýpçak kökenli Kýrym Türkleri, Ođuz kökenli Kafkasya Türkleri, ortak “Tatar” sýfatý kullanýlmaktaydı. Bu kavram karmaþasý içinde Türkistan Türkleri, Ýdil-Ural Türkleri için “Nogay” tesmiyesinde bulunurlarken, Türkistanlylar için de yaygýn biçimde “Sart” tabiri kullanýlmaktaydı. Ki bunlarýn hiçbirisi bilimsel gerçeđi yansýtmamaktaydı. Baþta Ýlinski olmak üzere bazı Rus devlet adamlarý, akademisyenler ve misyonerler, panslavizmin karpýsýnda tehdit oluþturan Türk soylu topluluklarýn birliđine yolaçabilecek ortak paydalarý silme, yok gösterme gayretindeydiler (1). Bunun için de önce “Türk” adýnýn unutturulmasý; yerine “Tatar”, “Kazak”, “Kýrgýz” gibi boy-kabile isimlerinin ikâme edilmesi; her lehçe ve þibenin apayrý bir dile dönüþtürülmesi; boy milliyetçiliđine göz yumularak Türk topluluklarý arasýnda suni düþmanlyklarýn ve ayrý ayrý yaratýlmasý gibi ince taktiklere baþvurmuþlardý. Boy milliyetçiliđi, Rus devletini korkutuyordu, aksine, Türk topluluklarý arasýnda ayrýlyklara, düþmanlyklara yol açacađýndan iþlerine geliyordu. Kaldý ki, boy milliyetçiliđinin Rus düþmanlyđýna yol açmasý da özerklik, birliđini, tesanütünü kaybetmiþ büyük bir kitle içinde küçük bir parçanýn ne kadar zararý olabilirdi ki?.. Önemli olan asýl tehdit kaynağı Türk kitesini -henüz milliyet þuru olupmadan- parçalayarak tesirsiz hale getirmek idi. Böylece, “Tatarçýlyk”, “Kazakçýlyk”, “Kýrgýzcýlyk” gibi boy milliyetçiliklerinin yolu açýlmýþ oldu... Bilerek ya da bilmeyerek “boy milliyetçiliđi” yapan, dolayýsýyla “Türk hüviyeti”ni reddedenler, baþlyca üç farklı grupta kümelenebilir: Rus propagandasýnýn etkisi altýnda kalan cahil ve yarı-cahil kesim, samimi olarak, meselâ “Tatar” olmakla, “Tatar milletine mensup olmakla” gurur duyuyorlardý. Dinî bađnazlýđýn farklı bir türevi, bu suni milliyetçilik için de sarsıcı konusuydu. Okumaya, araþtırmaya ve geliþmeye nispeten kapalý olduklarýndan, bu kesime dođruyu anlatmak hayli zordu. Genelde milliyet hüviyeti yerine “dinsel hüviyet” kullanan eskilik yanlýsý kadimciler de bu grubun içinde sayýlýrlardı. Türkçü bilincine sahip olup da, sosyalist örgütlere sýrf azýnlýđýn sorunlarýnýn radikal biçimde savunuculuđunu yaptýklarý için de aydýnlarla (A. Hadi Maksudi, Hasan Sabri Ayvaz v.d.), gerçekten sosyalist fikirlerle inanan, Sosyal Demokratlar, Sosyal Ýhtilâlciler (Es-Er’ler) gibi sol örgütlere mensup olan radikal görüþe sahip Türk gençleri ikinci grupta yer almaktaydı. Özerklik isteyen gençler sosyalist terminolojiden etkilendiklerinden “halklara özgürlük” gibi temel slogan ve söylemlerde, genel nitelikte milliyetçilik, -burjuva milliyetçiliđi- anlamýnda kabul edilerek reddedilmekte; ancak ezilen halklarýn milliyetçiliđi tepvik edilmekteydi. Hiç þüphesiz bu gruptakilerin neredeyse tümü, halkýnýn en temel hak ve özgürlüklerini tanımayan ve sadece sömürgeci Çarlyk rejimine karþý aktif mücadele için hayatlarýný tehlikeye atan vatanseverlerdi. Nitekim, Sovyet rejimi döneminde bunlarýn bir bölümü öldürülerek tasfiye edilmiþlerdi (Sultan Galiyev, Veli Ýbrahim v.d.). Bir bölümü ise daha önce Türklük bilincine sahip olan ideolojilerinden vazgeçmiþlerdi (Ayaz Ýshaki, Nasip Yusufbeyli v.d.). Halkýna ihanet ederek yeni rejimle sonuna kadar iþbirliđi yapanlarýn oraný ise son derece düþüktü... Bazý entelektüellerin oluþturduđu bir diđer grubun içinde Rus okullarýndan mezun olanlar da tamamiyle Rus kültürünü benimseyen Türk gençleri olduđu gibi; bu okullardan birer müfrit Rus düþmanly olarak yetiþen gençler de Rus kültürünü benimseyenler, “boy”larýn ayrý birer millet olduđunu tartýpmsýz kabul ederken; diđerleri, bu ivme kazanmýþ bölünme sürecinin durdurulamayacađýný, “Türk hüviyeti”nin geçerli olmasý için önce “ortak bir edebiyat dili” olmasý gerektiđini ve bunun da olmadýđýný öne sürerek “boy hüviyeti”ni ön plana çýkarýyorlardý. Bunlarýn göre, “ortak bir edebiyat dili” yoksa, herkes baþýnýn çaresine bakmalý ve kendi “edebiyat dili”ni yaratmalýydý. Bu yol, hem daha zahmetsiz, hem daha kestirmeydi; hem halkçý ve hem de milliyetçi özellikleri taþymaktaydı. “Türk hüviyeti”ni savunmanýn, “ortak bir edebiyat dili” oluþturmanýn halktan ve de Rus yöneticilerinden göreceđi tepkiler dikkate alýndýđýnda, büyük riskleri söz konusuydu. Oysa, kendi lehçesinde (dilinde) eser vermenin öncü olarak tarihe geçmek son derece cazip ve kesinlikle de risksizdi. Bunlarýn dýþýnda, sýrf yerel edebiyatý geliþtirmek, halkýnýn

uyandırmak uğruna kendi lehçelerinde anıt eserler meydana getirmiş yazar ve pairlerin sayısız ise hiç de az değil (Tukay, Aba Çolpan, Çobanzâde v.d.). 1.1. EDEBİ DİLDE BİRLİK Gaspıralı Ysmail Bey, "Tercüman"; da yazdığı belki yüzlerce yazıda, farklı gerekçelerle de olsa "Türk hüviyeti";ni kabul etmeyenleri, her halükârda Rus menfaatlerine hizmet ettikleri gerekçesiyle uyarmaktaydı. "Rusya Müslümanları III. Kongresi";nde, Rusya'nın hemen her yerinden gelen delegelere hitaben, "Bizler umumen Türkler, aslımız birdir, neslimiz birdir. Zamanlar, mekânlar ihtilâfıyla pivemizde, âdâtımızda (adetlerimizde) ihtilâf peyda oldu; gittikçe tefavüt (farklılık) arttı. Bizim diğderimizin lisanını anlamamalı derecesine geldik.... Mekteb-Medrese Komisyonu hazır etmiş dukladda (rapor) ibtidai mekteb derslerine dört sene tayin olunmuştur. Üç senesi sade mahalli lisan ile olsa, dördüncü sene de umumi bir lisanla yazılmıyıp kitab tedris olursa, tedricen lisan birleşir" (1) diyen Gaspıralı, azınlığın kurtuluşunun önce "ortak bir edebi dil"; etrafında birleşmekten gıvurguluyordu. Kongreden bu doğrultuda karar çıkaran Gaspıralı Ysmail Bey, öngördüğü dil birliğine, sade İstanbul Türkçesini sağlanacağına da gizlemiyordu. Ancak, bunun için Türkçeye Arapça, Farsça ve diğer yabancı dillerden girmiş kelime, deyim ve kuralları çıkarılması; buna ek olarak da farklı lehçelerdeki uygun yerel kelimelerin kullanılması part kopmaktaydı (3). Osmanlı Türkçesinin aynen kullanılmasına da biddetle karşıydı (4); Osmanlı Türkçesi denilen suni dilde, ağırlıklı olarak yer alması ve Farsça kökenli gramer kaidelerinin yanısıra, kelimelerin de Türkçe kelimelerinin bulunup kullanılmasını istiyordu ki, bunu kelime ile Türkçülük. "nün bu rüyasını -Türkiye sınırları içinde- daha sonra gerçekleştirecek kişi ise Atatürk"; Gazetesindeki "Tercüman"; baplık yazısının altında kullandığı "Dilde, Fikirde, Yüpede Birlik"; sloganı uygun olarak Gaspıralı, ancak bu üç alanda birliğin sağlanmasından sonradır ki Türk Dünyasının özgürlük ve çabıya kavuşmasını istiyordu. İstanbul'un en büyük gazetelerinden "Yıldırım";da (27 Haziran 1914, No. 6245) yayınlanan söyleşisinde, Rusya Türklerinde Türklük bilincinin oluşmasının siyasal sınırları tanımladığını bu cümlelerle ifade ediyordu: "Osmanlı Türkleri) lisanlarını biraz daha sadeleştirmiş, kıraet ve imlâyı (okuma ve yazmayı) teshil edecek (kolaylaştıracak) suni haruf-u savtiyeyi (sesli harfleri) istimal etmede (kullanmaya) başlamış olsalardı, beş altı seneye kadar Rusya müslümanlarıyla lisanları suret-i kat'iyede birleşmiş olurdu. Bundan husule gelecek faydaları izaha hacet yoktur sanırım"; Gaspıralı, "Tercüman";ın 1906 yılına ait nüshalarında, ortak edebi dil konusundaki yazılarına sıkı sıkıya yer veriyor. "Yıldırım";da, 108 No.lu nüshada, bu konudaki hassasiyetini, okuyuculara hitap ettiği yazıda bu gerekçelere dayandırıyordu: "İnsanları rapteden (bağlayan) en ibtida (evvel) "Lisan";dır. Maarif ve edebiyat, din ve millet umurlarının (işlerinin) terakkisi için ibtida ve en zaruri olan vasıta ve sebep, lisan-ı millî, lisan-ı umumi ve edebidir. Umumi lisanı mâlik olmaları tayfalar (kavimler) perakende yak yak kalır "Millet"; pâyesine pâyidar (devamlı) olamazlar. Kılıç ve zaman ve mesafe ile ayrılmış tayfaları birleştiren "Kalem İle Lisan";. Zamanlara ve mesafelere galebe çalan yine kalem ile lisan'dır. Her kavmin iki büyük sermayesi olur: Biri dindir, diğeri lisan-ı edebidir. Kardeşler, lisan birliğine çalışacak zaman gâhibi vakit fevzi (kayıp) ve gaflet caiz değildir. Geliniz bu işe çalışalım. Nihayet deseniz, meclislerde ve her türlü mükâleme (konuşma) münazara (ilmi tartışma) mahallerinde ve gazetelerde bu meseleden bahisler etmeliyiz. Bu fikri kuvvetleyip beyn-en-nâs (halk) arasında mütebir kılmalıyız (yaymalıyız). Edebiyatta ve mekteplerde umumi lisanı yol açmaya çalışmalıyız ki, bundan yirmi sene sonra efrâd-ı milletin dili birleşsin. Bu ise "Fıkır ve İb BİRLİĞİ" mucip olur"; Gaspıralı Ysmail Bey, 16.10.1906 "Tercüman";da (No.67), ortak edebi dil yolunda alınan mesafeye katkısını şöyle ifade etmekteydi: "Bugün Kazan pîvesinde yazılan bir cümleyi Kafkas anlamadığı ve Kafkas";da kullanılan Azerbaycan lisanını Kazan anlamadığı malûm oldu halde, "Tercüman"; Kafkasya";da da, Kazan";da da, Türkistan";da da, Mısır";da da, Türkiye";de de anlaşılmaktadır. Efkâr (fikirler) ve ib birliği, lisan birliği sayesinde olduğunu takdir eder "Tercüman";, yirmibeş seneden beri buna, yani lisan-ı umumi tesisine çalıştırdığı; 1907";de Hükümetin azınlık okullarında "ana dili"; yeniden yorumlayarak "mahalli pîve";nin esas alınmasını öngören ünlü kararına, Gaspıralı Ysmail Beyin tepkisi şöyle olmuştur: "Maarif Nezareti";nin tefsiri yanlış tefsirdir. Dođma (radnoy yazık) demek, kavmin, milletin lisan-ı edebiyesidir. Rusların doğma dili Vologodskiy, Yaroslavskiy, Kurskiy, Saratovskiy pîveleri değildir, Rusların lisan-ı edebiyesidir. Bizim de doğma dilimiz TÜRK dilidir, lisan-ı edebiyemizdir"; "Tercüman";ın 25. Yıl Jübilesi";nin hazırlıklarının yapıldığı günlerde ise bu önemli mesajı vermektedir: "Milyonluk Türk kavminin vilâyet vilâyet pîveleri (nareçiya) telaffuzda (pronons) tefavütleri (ayrılıkları) car ise de hâsıl lisanları bir binaenaleyh bu kavim-i necibenin umumi lisan-ı edebiyeye hakkı olduğundan maada, dünyada yaşamak istiyor ise herpeyden ziyade ve herpeyden evvel ittihad-ı lisanı (dil birliğine) çalışmalıdır.... Arslan gibi milletimizin başına gelen felâketler ... her su boyunda bir Han ya Emire tâbi bulunduğudur. Her su boyunda bir pîve kullanıp, pîmdiye kadar umumi lisan-ı hitâbet, lisan-ı vücuda getirmekte ettiği gaflettir. Bundan 25 sene mukaddem "Tercüman";ın gayet sade ve mutavassıt pîve ile yazıyla başladığı yukarıda söylediğimiz peylerin neticesidir"; (6). Gaspıralı Ysmail Bey'e göre, Dostoyevski, Turgenyev, gibi yazarlar, kendi mahalli lehçelerinde değil de Rus edebi dilinde yazdıkları için büyüktüler. Rus edebi dili de bu yazarlarla giderek zenginleşiyor; Rus halkında da Rusluk puuru geliyor, kökleşiyordu. Payet Türkler ortak bir edebi dilde birleşebilirlerse, millet merhalesine geçebileceklerdi. Yoksa, paramparça olmaya devam ederken, gerilik ve esaret halleri de sürüp gidecekti.

1.2. TÜRKÇE-TATARCA ÇEKİLMESİ ÜZERİNE Rusya Türklerinde "Türk hüviyeti";nin ön plana çıkması, dolay puurunun tepekkülü doğrultusunda yazdığı yazıların birinde ("Yine Lisan Bahsi";, Tercüman, 21 Kasım 1905, No. 6245) Gaspıralı, boy milliyetçiliği güdenlere -günümüz için de aynen geçerli- bu bilgileri vermektedir: "Hürmetli "Nur"; gazetesinin 11. Nüshasında (A.A.) imzasıyla neprolunmuş "TATAR TİLİ"; makalesini okuduk. Cenab-ı muharrir (sayın yazar) diyor: "Biz Tatarmız, Arab ya ki Türk tüğümüz (değiliz). Bulayuk (böyle oldukta) tilimiz özümüzge ayrılmış (bölünmüş) tildir (dildir)";. Makalenin bu beş satırlarını gördükten sonra ilerisini okumaya hacet yoktur. Demek oluyor ki, Hankirmanlı bir Türk olan Atullah Efendi özünü bir Tatar zannediyor. Öyle mi? Bu çok büyük bir hatadır. Eğer olmuş geçmiş zaman olsaydı batıl (batıl inanış) yazan, ya ki yazıran "cebir efendi";dir zannederdik. Herpeyin doğrusunu, tamamını yazmamıza müsaade edilmiş bir zamanda efkâr-ı umumiyeyi (kamuoyunu) böyle karıştırmak ve edebiyat-ı milliye meydanına böyle tefrika (ayrılıkçılık) dübülemek yalnız "Nur"; refikimizin (arkadaşlarımızın) malûmatsızlığına yüklemek lâzım geliyor. Rica ayıp buyurmasınlar. Cemaat ve millet işlerinde hatır, gönül, dostluk bakılmaz. Yüpede doğrusu söylenir. Mukaddemce (evvelce) Tiflis";de çökmüş refikimiz "Park-i Rus";, elifba tebdili (alfabe değışikliği) meselesini ortaya atmış idi. Hazırda "Nur"; til meselesi çıkardığı. Fikir ve til ve amel (iş) birliğine yumrukuruldu. Lâkin ziyansızdır. Her halde

‘tevhid’ (birleptirme) gibi vücud-u aziz mükerrem (aziz ve muhterem varlıđın) müdafaasına çalıpmak borcumuzdur. Çalıpırız. BÝZ ARAB DEĐÝLÝZ, AMMA TATAR DA DEĐÝLÝZ EFENDÝM. ÇÜNKÝ ‘TATAR MÝLLETÝ’ BÝZLE BAMBAPKA BÝR MÝLLETĐYR. Tatarlar Kýtay’a (Çin) tâbi ve Mođolistan’ın bir köbesinde dolanan bedevi (göçebe) mecusi, putperest bir kavimdir. Tilleri bizim tile hiç oþamaz (benzemez). Rusya’da bunlardan bir nefer bulunmaz. Elinizde tarih kitapları olsa gerektir. ‘Babürname’, ‘Pibân-ý Name’, ‘Pecere-i Türki’, hatta merhum Mercani’nin ‘Tarih-i Bulgar’ı gibi, atalar eserlerine müracaat buyrun. Eđer bunlar elde yoksa, Rus tilinde yazılmıþ ‘Ýstorya’ ve ‘Etnoğrafya’ kitapları Petersburg’da yüzlep (yüzlerce) bulunurlar. Bunlara müracaat buyrun. Her ilim ve fenden icmalen (özetleyerek) haber veren seksen cilt Brockhaus lûgat-ý umumisine müracaat edelim. Bu lûgat-ý ilmiyenin 47. cildinin, 189. ve 344. betlerine (sayfalarına) bakın ne demiþ: Türk dilini þiveleri ile tekellüm eden (konuşan) halklar, taifeler (boylar) Asya’nın bir çok yerlerinde, Avrupa’nın þimal (kuzey) ve cenub-i þarkisinde (güneydođu) ve kısmen Afrika’nın þimal-i þarkısında ikâmet ederler. Bahr-i Muhit-i Müncemitten (Büyük Deniz) ta Ýran ortalarına kadar, ta Rusya ortalarından Kýtay’ın Göbenlon dađlarına cayramıþ (yayılmıþ) bir millettir ki Rusya’da Hankirmanlılar, Makedonya’da Osmanlılar bu millete mensupturlar. Til lisan itibariyle Sibirya’nın Yakutları, Sibirya Türkleri, Baraba, Kazak, Kırgız, Karakalpak, Baþkırt, Nogay, Kazanlı, Kırymlı, Kumuk, Uzbek, Taranç, Sart, Azerbaycan ve Osmanlı namları ile maruf taifeler, orular hep TÜRK TÝLÝ ÝLE SÖYLEÞÝRLER. HEP TÜRKLERĐYR. BÝZ TATARIMIZ DEĞEN KÝÞÝLER RÜCU KILMALI (sözünü geri almalı), BU FÝKÝRDEN KAYTMALI (geri dönmeli) Gelelim ‘TATAR TÝLÝNE’, yazdıđınız Tatarca ise, gazetenizin yine þu 11’nci nüshasında, Perm vilâyeti (Perm) üyezdi (behi), Biçom Karyesinin (köyü) imamı Abdurrahman Efendinin, Uralsk beldesinden Zarif Elhari Efendinin, Orenburg vilâyeti Bozuluk þehri imamı Ali Asgar Efendi cenapları tarafından gelmiþ ve derc edilmiþ (yayınlanmış) mektuplarının tili nasıldır? Ata, ana tili yani Türkçe deđil midir? Sizin kullandıđınız til hiç ‘tatarca’ deđil, lâkin uram ve izvoþcik arabacı þivesidir. Þehabettin-i Mercani’den Kayyum Nasýri’den baþlap, 25, 30 seneden beri elenmiþ ve bir derece hallolunmuþ milli ve umumi lisan-ý edebiden niçün oluyor da haberiniz yoktur? Bu gaflet hiç caiz görülemez. Hiç olmazsa aldıđınız özünüzdüzen menkul. Dokuzyüz mektuptan yediyüzellisi lisan-ý edep ile yazılmıþ olduklarından ibret ve meslek almak gerek” ‘Mühim Zaman Bu Zaman” başlıklı makalesinde (‘Tercüman”, 15 Mart 1905, No. 20) ise Gaspýralý ‘Rusya Müslümanları” tâbirinden ne anlaşılmaması gerektiđini þöyle açıklıyordu: ‘Rusya Müslümanları... diye bunlar kimlerdir? Nereden ‘kaydan’ gelmiþler? Hâzırda çokluk ve köplük (fazlalık) itibariyle Rusya Devleti’nin birinci ahalisi Rus preslevni halk olduđu halde, ikinci halk ehl-i Ýslâmđır. Rusya’nın Avrupa ve Asya vilayetlerinde onsekiz milyon müslüman mevcuttur. Bunların onaltı milyonu cins, süyek (kemik), dil, tekellüm (konuşma), âdet ve tarih itibariyle EVLAD-I TÜRKÜR. Ve onaltı milyon halk, Kırgız, Tatar, Türkmen, Azerbaycan, Kırymlı, Þirvanlı, Kazanlı vesa namlar ile maruf (tanınmış) ise de, cümlesinin aslı Deþt-i Kıpçaklıdır (Kıpçak Bozkırındandır)”. Gaspýralý Ýsmail Bey Dumasý’ndaki Maarif Komisyonu’nun Müslüman okullarındaki eğitim dilini ‘Tatar dili” olarak belirten bir kararını net bir biçimde eleştiriyordu: ‘Demek oluyor ki milli lisânımız ‘Tatarca’ ve tahsil-i ibtidaiyemiz de bu Tatarca ile edilmek lâzım gelecek. Vay politika, politika, mekteblere girmez isen ne güzel olurdu. Tatar kavmi mevcut deđil, Tatar dili malûm deđil. Lisânımıza her ne isim verilirse verilsin, hakikat-i hâlde TÜRK DÝLÝNDEN başka bir olmayacaktır.... Rus ve Osmanlı tarihleri Rusya Müslümanlarına garaibden olarak ‘Tatar’ ismi vermiþler, fakat bizi Tatar edemezler. Hattâ kendimiz bile Tatarız diye ikrar etsek yine hakikati çürütmek mümkün olmaz” (7). Bu gerçeğe hiç þüphesiz Rus makamları da çok iyi bilmekteydi. Nitekim, Baþbakan Stolýpin tarafından Yüksek Din Þurası Baþkanı Lukyanov’a gönderilen 1910 tarihli bir genelgede, þu uyarıda bulunuluyordu: ‘Hristiyan milletinin Müslüman Dünyası ile olan çatıpması dini olmayıp siyasi, kültürel ve devlet niteliğinde bir savaptır. Panislâmizmin son zamanlarda sađla yüzdedir. Bu başarı bizim Rusya’da büyük önemi haizdir. Bir takım milletleri kapsayan Rusya müslümanlıđının, önem istisnalarla, çepitli lehçelerle olsa da, genellikle bir dilde konuşan TÜRK İRKINA mensup olduđu hususu göz önünden uzak tutulmamalıdır” (8). Görüldüđü üzere, resmi istatistiklerinde ve ilþkilerinde ‘Türk” tâbirini kullanmaktan ýsrarcıyan Rus yöneticileri, gerçeđi bu denli açık ve net ifade edebiliyorlardı. Bir kere daha anlaşılmıþtı ki, ‘Türk hüviyeti” reddedip ‘boy hüviyeti”ni kabullenenler, Rus hükümetinin ‘böl-yönet” taktiđine bilerek ya da bilmeyerek alet olmaktadır. Gaspýralý Ýsmail Bey, cahilinden mürtecisine, sosyalistinden Rus hükümetine uzanan garip bir ipbirliđine rađmen, Rusya Türklerine Türklük þuurunu vermekte ne kadar başarılı oldu? Bu soruya net bir cevap vermek mümkün de, bildiđimiz, Gaspýralý Ýsmail Beyin son nefesini verdiđi ana kadar Türklüđün propagandasını yapmaktan bir an bile geri durnmıþtı. Ýpte birkaç örnek daha: ‘Milletimiz büyük millettir. Zaman ve mekân ve mesafe tesirleri ile fýrka fýrka ayrılp birbirini bilmeyen anlamaz dereceye geldiđi ve ‘Türk’ yüksek ismini unutup kimi Tatar, kimi Karapapak, kimi Kazak, kimi Tarançlı namları ile dađılıp ufaldıkları malûmdur (9). ‘Milletin ne fikirde olduđu ve olacađı ileride görülür. Bana gelince, nazar ve fikir ‘ý siyasiyemin nigzi (temeli) TÜRK OĐLU TÜRK OLDUĐUMDUR. Ýbtida, Türk olmayınca ne aristokrat olurum, ne avamiyun olurum, ne iptirakiyyundan. ‘Eđer bana halin berbattır, Türklük, yani kavmiyet, milliyet fikrini taþla da (býrak da) saadete nail ol’ deseler, bu yüzden gelecek saadete, bedbahtlıđı tercih ederim. Ben, ben olmamak ne aklıma geliyor, ne vicdanıma yatar. Yüz Türkten zannederim doksandokuzu bu fikirdedir. MÝLLÝYET HER ÞEYDEN MUKADDEM VE HER ÞEYDEN MUKADDES TUTULUYOR. Bunu belki eskiliktir ‘perejítok’ zanneden gençlerimiz bulunur. Hayır, itikadım eskilik deđildir” (10). 1.3. DÝLDE BÝRLÝK VE TÜRKLÜK ÞUURUNA DESTEK VERENLER Gaspýralý Ýsmail Beyin başını çektiđi umumi edebi dil hareketine, Rusya’nın hemen her yerinde olduđu gibi, Osmanlı Devleti’nde, Mýsır’da, Balkanlar’da bulunan Türk aydınlarından büyük alâka ve destek gelmipti. Fatih Kerimi, Musa Carullah Bigi, Ahmet Aga(yev), Ali Merdan Topçubası, Dr. Hüseyinzâde Ali, Münevver Kari gibi yüzlerce aydın, Gaspýralý ile kader birliđi yapmışlardı. Rusya’nın hemen her tarafından umumi edebi dil ile yayınlanan gazete ve dergilerin sayısında ciddi artış kaydedilmeydi. Rusya Türklerinin Türklük þuuruna sahip olmaları, bir başka ifadeyle millet merhalesine geçmeleri yolunda gayret sarfedenlerden biri olan Rýzaeddin Fahreddin(of), 17 Kasım 1905’de ‘Bizler Tatar mıyız Deđil mi?” başlıklı mükemmel ve mükemmel olduđu kadar da devrin partlarında radikal sayılabilecek bir makale kaleme almıştı. Tarihi gerçekleri halkın da anlayabileceđi sadelikte ifade eden Fahreddin(of), makalesinde kısmında þu tespitlerde bulunmaktaydı: ‘Yık asırlarda Türkler: Hun, Avar, Uygur, Hazar ve Bulgar, Peçenek ve son zamanlarda da Selçuk, Kırgız, Baþkırt, Türkmen, Osmanlı

Azerbaycan, Bulgar gibi birkaç fırkalara ayrılmış ise de, böyle ayrılık bazen siyasi ve bazen de yalnız oturdukları orun (yer) cihetince olmuştur. Bir ata ve bir ana balaları olan Türkler, Astırahan etrafında olduklarında, Hazer Denizi münasebetiyle ‘HAZER’, Ydil ve Ural boylarında oturdukları vakit ‘BULGAR’ diye atalır (adlandırılarak) yürürler idi. Yoksa bunların örf ve âdetleri maîbet ve tilleri (dilleri) cihetinden bir farkları da yok idi. Böyle ki, Ufa Vilâyeti’nde olan Babkırt, Anadolu’nun istediği yerine varsın, kendi dilini ve kendi örf ve âdetini görür ve söyleşir, Azerbaycanlı bir Türk, Kaşgar’a vardığında yine işbu hale tesadüf eyer.... Türkî olan bir kavmin, Türkî olan ikinci kavim üzerine ihtilat etmesinin üçüncü bir kavim zuhur etmesi lazımdır gelmez. Öyle ise Finler üstüne gelen Hunlar, Avarlar, Hazer ve Bulgarlar, Tükular ve gayri ne kadar çok (çok) olsalar olsunlar, heriçe (daima) TÜRK OLARAK KALIRLAR.... Tatarlar bu yerlere geldiklerinde, bizim babalarımız olan Türklerin, kurbileri (kompuları) olan kavimlerin arzu edecek revîde (tarzda) medeniyetleri var idi.... Değ-i Kıpçak’ta, Moğol ve Tatar Hükûmeti munkariz (tükenmiş) olduğu günde, babalarımız olan BULGAR VE HAZER TÜRKLERİ milyonlar ile hesap edildikleri halde vatanımızda yaparlar idi. Öyle ise bizler TATAR DEĞİL, HALİS TÜRKLERİZ” (11). Kazan’da yayınlanan “Yıldız” (Yıldız) gazetesinde yer alan başındaki değerlendirme yazısı, “Tercüman”ın 27 Eylül 1907 tarih ve 50 No.lu nüshasında da iktibas edilmeydi: “Bu gazete yirmibeş seneden beri devam etti. Halkın okuyandan hiç lezzet almadığı bir zamanda, türlü zahmetler çektiği halde sebat gösterdi. Yımdı ha açıldı, matbuattan lezzet alabırladıkları zamanda ‘Tercüman’ elbette devam edecektir. Yirmibeş sene içinde sev okuyup istifade eden kibarların hiç birisi ‘Tercüman’ı tablamazlar (bırakmazlar), hem tablamamaya gerektir. Çünkü ‘Tercüman’ın okuyup, istifade kılıp gelen bolmasa (olmasa) idiler, hiç birinin muratları anlaşılmayacak derecede yazamazlardı. Tanları atsa da kuyuları çıkmazdı (başları söze de güneşleri doğmazdı). Davuları (sadalrı) çıksa da kulaklara itilmezdi. Kazan pivesi gazeteler ile kanaetlenip ‘Tercüman’ okumayı tablamak hiç makul değildir. Lisân-ı edebiden haberdar olup, matbuat-ı osmaniye mütalaa iktidar kesbetmek arzusunda olan adamların cümlesi ‘Tercüman’ okumalıdır. Yap (genç) mollalar da, muallimler de, başkalar da ‘Tercüman’ okuyup, fikir ve lisan cihetinden istifade etmeli. Yoksa lisân-ı umumiden ırakta kalırlar”. Yukarıdaki iktibasın sonunda, “Tercüman” idaresinin bir notuna yer verilmeydi: “Tercüman hiçbir tarafa meyletmeyip, kangarmayıp (eğilmeyip) LYSAN birliğinden FİKİR birliği VE YSTYKBAL birliği doğacağına gözleyip çalıptığı cümle okuyanlara malûm olduğu gibi, bazı sebeplere binaen okumayanlara malûmdur. Biz için bu kâfidir, bakisine gelince: Cemaate rahmet”. “Tercüman”daki bir başka iktibas da “Füyûzât”a aittir. Gaspıralı Ysmail Bey, 13 Şubat tarih ve 16 No.lu “Tercüman”da yer alan bu iktibas yazısının girişine, duygu ve dübüncelerini de katmıyş: “Yirmibeş sene oluyor ki, Tercüman’ı baktan sonuna kadar üçte ikisini aciz kalemimden çıkarmakta idim. Bir nüsha Tercüman yoktur ki, yarısı kalemimden geçmiş olmasın. Bugün aldığı gazete ve dergilerimizde o kadar güzel yazılar ve fikirler gördüm ki, ciddi sevincimi göstermek için bunların kısmen naklini acele ederek, gazetemi arkadaşlarımızın eserleri ile süslemeğe karar verdim. Tabii bu nüshamıza beş on satır havadis ve telgraf girdi. de bunlara bakılmayıp yoldaşlarımızın şerhine, yoldaşlarımızın eserleriyle dolu kabul edilsin. Yazılmıyş ve nakledilmiş yazılar benim de aciz imzam vardır ki, yalnızlık ile canı yanmış eski bir yazıcının sevinç imzalarıdır”. Turanî imzası ve “Dilin Vazife-i Medeniyeti” başlığı ile iktibas edilen makalenin girişinde şu bilgilere yer verilmektedir: “Bir Türk edibi diyor ki, Arab’ın dili din ve mezheb dili oldu. Türk dili ise medeniyet-i cedide (yeni uygarlık) dili oluyor... Bu söz biraz ıslah edelim: Arab dili din ve mezheb dili oldu. Fars dili şiir ve edep dili oldu. Türk dili ise devr-i cedid için terakki ve medeniyet dili oluyor. Bu hem zamanın hem mekânın ihtiyacındandır. Zamanca İslâm medeniyetinin üçüncü devri, yani son devri başlıca Türk tarihinden ibaret olduğu gibi, mekânca dahi dünya yuvarlağı üzerinde Türk dilinden daha yayılmış bir dil yoktur. Uzunlamasına, Mançurya’dan ve Sibiryâ’nın Uzak Doğu kuzeyinde akan LENA nehri sahilinden başlayıp, Altay, Karakurum, Pamir, Hindikup, Kafkas, Kıyım dağlarından geçerek Balkan dağlarının batısının sonuna kadar; genişlemesine, Uzak Doğu dağlarının kuzey son noktasından, Afrika’nın Büyük Sahrası’na kadar olan yerlerde oturan ahalinin büyük kısmı Türk Dili ile konuşurlar. Türk’ün eyer dili Çinseddine dek hükümünü icra, Bir ucudur Altay, bu yerin bir ucudur sahra. İşte böyle bir ülkede doğmuş bulunan kabile ve apiretlerin çoğu henüz bir yarı vahşette bulunuyorlar. Bunların medeniyet yoluna çıkaracak ne Arab, ne Fars, ne Rus ve ne de Frenk dilidir. Bu vasıta, ancak ve ancak TÜRK DİLİDİR. Bize Avrupalıların umumi dil diye icat ettikleri ve ne ‘volapak’ ve ne de ‘esperanto’ lâzımdır. Bir öz, muhtelif şive ve lehçelerimizi ıslah ve birleştirme ile, kendimize mahsus medeni ve edebi bir umumi Türk dili vücuda getirebiliriz”. Tüm bu bilgi örneklerinin çerçevesinde şu sonuç ortaya çıkmaktadır: Yüzerce yıllık Rus tahakkümü, bu ülkedeki Türklerin, Türklük şuurunu tümüyle yok etmemiştir. Gaspıralı Ysmail Beyin öngördüğü Türklük şuru, kısaca vadede politik bir temele ve söyleme dayanıyordu. Mesela Türklerini bir bayrak altında toplanmaya çağırarak bir Turancılık ülkesi ile hiçbir alakası yoktu. Her şeyden önce, Rusya Türkleri Türkleri arasında tarihten gelen bazı köklü ayrılıklar vardı. Bir başka ifadeyle tarihî geçimleri, mahalli kültürleri ve de siyasi politik farklılıkları vardı. Osmanlı Türkleri hür, kendileri ise esirdi. Önemli olan, sonu meçhul büyük hayallere girişmeden, Rus kanunları çerçevesinde temel hak ve hürriyetleri kazanım mücadelesi vermektir. Bunun için de azınlığın milli-medeni uyanışını, kadın-erkek eşitliğini sağlamak gerekiyordu. Ancak bunlar sağlandıktan sonra, sıra bu defa Rusya vatandaşları arasında anayasal eşitliğin sağlanmasına gelecekti. Ystiklâl ve hürriyet daha sonraki bir merhale idi ve bu merhaleye geçilmeden “bobboğazlık” yapmanın alemi de yoktu. Gaspıralı Ysmail Bey, sürekli dübüdüdü ama açıkça söylemediği bu ilerki merhalelere ilişkin idealini sadece Tercüman Reis Hamdullah Suphi Beye (Tanrıöver) açıklamıştı: “Bazı dübünceler vardır ki, o bize yasaktır. Onları bizden sonra çözümlere bırakalım, biz manevi birliği yapalım, dilleri birleştirelim. Siyasi birliği başkaları dübünsün” (11). O’na göre şuru demek, Rus hükûmeti tarafından tepvik edilen kısır ve dar boy milliyetçiliğini aşmak; kültürel ve insani amaçlı olarak Türk Dünyası’nda dayanışmayı ve yardımlaşmayı sağlamaktır... Türk Tarihinin en büyük Türkçüsü Gaspıralı, 11 Eylül 1914'te sadece fâni bedeniyle aramızdan ayrılırken, geriye fikirlerini, ideallerini ve programını bırakmıştı. Ve bizzat kendi ifadesiyle Oğuzartık “bahtiyar Ysmail”di... 2. DOĞUMUNUN 150. YILDÖNÜMÜNDE TÜRK DÜNYASI Gaspıralı Ysmail Beyin aramızdan ayrılmasından sonra geçen 87 yıl içinde Rusya Türkleri büyük açılar yapıyor ve yapamakta. I. Dünya Savası’na tahribatı üstüne Rusya’da Çarlık rejimi devrildi. Yeni rejimde sömürenler dahil her şey değişti; değişmeyen sadece sömür toplulukları ile, bunlara yönelik asimilasyon politikalarıydı. Beyaz Çarların yerine gelen kıyıl Komünist Partisi yöneticileri, Türk hüviyetinin telaffuzunu bile yasakladı. Rusya Türkleri, “burjuva milliyetçiliğini tasfiye” kampanyalarında

milyonlarca aydınını yitirdi. Tatarcılığın da modası geçti; Yıldil-Ural'da Miherler, Tipterler, Baþkırtlar ve daha pek çok alt bölünmeleri birbirini izledi. Gaspýralý Ýsmail Beyin yurdu Kýrým'daki Türkler, suni açlýklarda ve siyasi tasfiyelerde verdikleri kayýplar yetmiyormuþ gibi, II. Dünya Savabý sonrası 18 Mayıs 1944'de vatanlarından Orta Asya, Urallar ve Sibirya'ya sürüldüler; toplam nüfusun % 46'sını iki ay süren insanlık dýþý sürgün yolculuðunda kaybettiler. Ve hâ anavatanları Kýrým'a tamamen dönebilmiþ deðiller. Dönenler de sefalet sýnýrýnýn altýnda yapamaktalar. Gaspýralý'nın tahrip edilen kabri dönenler tarafından yeniden yaptýrýldý ancak Gaspýralý'nın ev ve gazete idarehanesinin yer aldýðý binada Rus aileler halen ikâmet etmekte. Kýrým'da da artık Tatarcılığın modası geçti; bir avuç Kýrým Türkü, Tatlar, Nogotlar olarak bölünmekte, birbirlerine düþman edilmekte. Kýrým Türkleri gibi Orta Asya'ya sürülen Ahýska (Mesket) Türkleri en büyük zulüm ve baskýyý, Türklük þuurundan yoksun Özbek, Kazak, Kýrgýz milliyetçileri gerçekleştirmekte. Sovyetler Birliði ve Partisi tarihe karýþtý; ancak Türk toplulukları arasýnda birlik ve beraberlik ruhu, Türklük þuru yok. Karabað kaçkýnlarına, Uyghur, Kerkük, Batý Trakya ve Kosova Türklerine hiçbir Türk Devleti yardım etmiyor, haklý davalarına sahip çýkmýyor, keza Kuzey Kýrým Cumhuriyeti'ni tanýmýyor. Merhum Ebülfeyz Elçibey dýþýnda hiçbir Türk Cumhuriyeti'nin lideri, sahip oldukları istikrar ve hürriyet kavramlarının farkýnda ve mesuliyetinde deðil. Birleþik Devletler Topluluðu'na girmek ve topraklarında Rus birliklerine üs vermekte sakýnca görmüyorlar. Özetle, Sovyet despotizmi, Türklük þuru ile Gaspýralý Ýsmail Beyin fikir ve idealleri unutturdu için yapanýyor tüm bu sýkýntýlar. Ancak, O'nun unutmayan, fikir ve ideallerine sahip çýkan Türk entellektüelleri þimdilerde O'nun 150. Doðum Yıldönümünü anmaktalar; ABD'de, Almanya'da, Türkiye'de, Kýrým'da ve Tataristan'da. Ama hâlâ Gaspýralý Ýsmail Beyi tüm yönleri ile (eðitimci, gazeteci, politikacı, halkçı, vb.) ortaya koyan bir biyografik eser henüz hazýrlanmýþ deðil. Biz Türkler, Gaspýralý'yı tanımadan, tanıtmadan, anlamadan fikir ve ideallerini tüm insanlarımızı maletmeden, Türklük þuurundan mahrum vaziyette yapadýðımız problemleri tekrar tekrar yapmamak zorunda kalacaðýz. Keþke, Türkiye'nin Türkçü þairlerinden Mehmet Emin Yurdakul'un Gaspýralý'nın vefatýnýn hemen sonrasında yazdýðý þiirde dediði gibi olabilsek: Sen kabrinde rahat uyu! Yakýnda Bu sonuncu felâket de bitecek. Yarýn senin hür bakýþlý ýrkýn da Altýn devri terennümler edecek. Zira senin býraktýğın izlerde Kadýn, erkek bir genç neslin yolları ile apık sunduðun her yerde Ýnkýlâbın fikri hüküm sürüyor. Bizden senin pak ruhuna fatihalar, rahmetler Unutulmaz hâtýrana, kâd dolusu hürmetler!.. DÝPNOTLAR : Geniþ bilgi için bkz. Dr. Necip Hablemidoðu, Çarlık Rusyasý'nda Türk Kongreleri (1906-1917). (Ankara: Kýrým Dergisi Yayını, 1997), s. 6 vd.; "Ylk Defa Yayýnlanan Belgeler İþýğýnda: Gaspýralý Ýsmail Bey ve Rusyasý Hükümetleri"; Kýrým Dergisi, 5: 19, Nisan-Haziran 1997, s. 3-27. 1906 Sene 16-21 Avgust'da Ýçtima Ýtmiþ Rusya Müslümanları'nın Nedvesi. (Kazan: Kerimiye Matbaasý, 1906), s. 77. "Bekir Çobanzade, Türk-Tatar Lisâniyatına Methal. s.191";den Kýrýmly Cafer Seydahmet, Gaspýralý Ýsmail Bey. (Ýstanbul: 1934), s. 74. Gaspýralý'ya göre, gereksiz Arap ve Fars kelimelerini aynen kullananların yazdýkları, ortak edebi dili halk tabakaları için anlaşılmaz kılmaktaydı. Bkz. Ahmet Caferoðu, Ýsmail Gaspýralý. Ölümünün 50. Yıldönümü Münasebetiyle Bir Etüd. (Ýstanbul: "Can Ya ki Dil Meselesi";, Tercüman, 25 Ocak 1908. "Can Ya ki Dil Meselesi";, Tercüman, 22 Ocak 1908. "Can ve Hayat Meselesi";, Tercüman, 11 Aralık 1909. Süleyman Tekiner, "Azerbaycan Türkleri";, Dergi, 60: 1970, s. 8-9. "Lisan Meselesi";, Tercüman, 4 Kasım 1905. "Tercüman, 17 May 1906";dan Sabri Arýkan, "Ýsmail Bey Gaspýralý ve Ceditçilere Yapılan Suçlamalara Cevap";, Kýrým Dergisi, 7: 26, Ocak-Mart 1999, s. 30. Kýrýmly Cafer Seydahmet, a.g.e., s. 54-55. NOT: Bu teblið, 29-30 Mayıs 2001'de Tataristan'ın Baþkenti Kazan'da, Tataristan Bilimler Akademisi'nce gerçekleştirilen "Doðumunun 150. Yıldönümünde Gaspýralý Ýsmail Bey"; konulu Uluslararası Sempozyumda sunulmuþtur.